

MİLLİ SARAYLAR

KÜLTÜR-SANAT-TARİH DERGİSİ SAYI:8 / 2011

İstanbul 2011

Bati'nın Kendi Kimliğini İnşa Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın ve Harem

M. Murat Taşar*

*“Kültürel bakımdan artık Doğu'dan yana
bir korkumuz olması gerekmiyor.
Tanımadığımız bir şey değil ki!
Doğu'ya sanatımızın başlangıcını ve
bildiğimiz bir çok şeyi borçluyuz.
Doğu'dan gelenlere hoş geldin deriz,
deriz de artık ne gelecek ki?...¹”*
Paul Valéry

Geçtiğimiz günlerde İtalya ve (eski) İtalyan Başbakanı Berlusconi hakkında Alman basınında okuduğum bir makalenin başlığı şöyleydi: “Sultan ve Haremi (Der Sultan und sein Harem)”, alt başlığı başlıktan daha da ilginçti: “İktidar, para ve kadınlar”. Oryantalist söyleme uygun bir başlık ve altbaşlıkla anlatılmak istenen; iktidar ve güç sahibi olarak sefahat içinde kadınlarla yaşamak “Doğulu Barbarlar (despotun)”ın işidir, Batılı demokrasilerde bunlar olamaz.

Kimse sanmasın ki 16. yüzyılda ortaya çıkan oryantalist bakış açısı, ülkemizin Avrupa Birliği'nin kapısında bekletildiği 19. yüzyılın ilk çeyreğinde etkisini yitirmiştir. Tam tersi, oryantalizm, Batılı aydınının zihninin derinliklerinde, her an ortaya çıkmak için fırsat kollamaktadır: “İrak'a demokrasi götürülürken”, “Arap Baharı”ndan söz edilirken, Türkiye - AB ilişkileri tartışılırken oryantalizm ortaya çıkar; kimi zaman açık seçik biçimde, kimi zaman da örtülü bir şekilde kendini gösterir. Ancak yukarıda sözü edilen makalede olduğu gibi ahlakdışı güç, iktidar ve insan ilişkilerinin olduğu yerde Harem'e gönderme yapılması, oryantalizmin ortaya çıktığı dönemde oluşturulan stereotiplerin² halen kullanıldığını göstermektedir.

Oryantalizm'in ortaya çıkışı

Latince *Oriens*, Batı dillerinde *Orient*, güneşin doğduğu yer, Doğu anlamındadır. Orient siyasi ve coğrafi anlamından daha çok dini ve kültürel anlamda kullanılmıştır. Romalıların dünyayı ayırdığı dört bölgeden biridir. Tarihi süreçte kavramın içeriği değişmiştir. Önceleri bütün bir Asya, Arap halklarının yaşadığı bölgeler, Fars, Hind ve Çin Orient olarak tanımlanırken, daha sonraları sadece Mısır dâhil Önasya ve genelde Müslüman halklar, kavramın içeriğine dâhil edildiler. Günümüzde kavramın içeriği daha da daralmış, Ortadoğu ve Arap ülkeleri, Türkiye, İran, Pakistan ve Kuzey Afrika'yı kapsamakla birlikte Güneydoğu Asya'nın Müslüman devletleri

* Memur, Milli Saraylar Daire Başkanlığı.

kavramın dışında bırakılmıştır. Avrupa'nın tersine kavram İngilizler tarafından daha kapsamlı kullanılmıştır: Doğu Asya ülkeleri Çin ve Japonya, Güneydoğu Asya ülkeleri Endonezya, Tayland ve Filipinler, Güney Asya ülkeleri Hindistan ve Pakistan'ı kapsamaktadır.

Oryantalist çağ 1704 - 1717 yıllarında, Binbir Gece Masalları'nın basılmasıyla başladı. Doğu'ya seyahat Avrupalı (Batılı erkek) için keşfetmek, hayal kurmak anlamına gelmekteydi. Doğu edebiyata, resme ve müziğe konu oldu ve Batı'da Doğu hakkında kolektif bir bilinç oluştu. Oryantalizmi sistematik bir incelemeye tabi tutan Edward Said oldu.

Oryantalist tabiri ortaya çıktığı ilk dönemlerde şimdikinden oldukça farklı anlamlara sahipti: 1683'te *oryantalist* terimiyle "Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi" kastedilmekteydi³. Bu tarihte II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlıların, dolaşısıyla Müslüman Türkler'in Avrupa için tehdit olmaktan çıkmaları, Avrupa'nın Osmanlı coğrafyası ile olan kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerini artırmış, buna bağlı olarak Avrupalıların Doğu'ya olan ilgisinde de belirgin bir artış olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl başında Avrupa'da sömürgecilik döneminde, Napolyon'un Mısır seferi ile Doğu araştırmaları (Şark araştırmaları / Şarkiyatçılık: Doğu insanların, dinlerinin, dillerinin, kültürlerinin ve tarihlerinin incelenmesi) farklı bir boyut kazanmış, doğulu halklar ve onların kültürlerine ilişkin yapılan araştırmalar yeni ortaya çıkan bilimsel disiplinlerden faydalanılarak elde edilmiştir.

19. yüzyıl başlarında, sömürgecilikle beraber Doğu ile ilişkiler de yeni bir boyut kazandı, Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında Mısır Seferine çıkarken yanında bilim adamları sanatçılar mühendisler, yazarlar, kimyagerler, tarihçiler, biyoloji uzmanları, arkeologlar, doktorlar ve Antik çağ uzmanlarından oluşan 167 kişilik bir ekibi de beraberinde götürmesi Oryantalizmin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Napolyon'un Mısır'ı fethetme yanında oraya nüfuz etmek de istemesi ayrıntılı ve büyük hazırlıklarla bu seferin yapılmasına neden olmuştur. Böylelikle Mısır'ın her düzeyde araştırma nesnesi haline getirilerek, elde edilen ampirik verilerin kayda geçirilmesi amaçlanmıştı. Bu bağlamda, 1803 - 1828 arasında yapılan araştırmalar kayıt altına alınmış, bu bilgiler otuz üç cilt halinde *Description de l'Égypt* (Mısır'ın tasviri) adıyla yayınlanmıştır. Bir devletin ele geçirmek istediği topraklar hakkında bu denli ayrıntılı çalışma yapması o güne kadar görülmedik bir olaydı. Mısır'ın bu otuz üç ciltte ele alınış biçimi oryantalizme yeni bir ivme kazandırdı, Avrupa'nın tamamında bir "Mısır merakı" ortaya çıktı ve eser bu tarihten sonra birçok oryantalist için temel bir kaynak oldu⁴.

Napolyon'un yanında götürdüğü uzman ekibin yaptığı çalışmalar sayesinde yabancı bir kültür hakkında daha ayrıntılı fikir edinen Batılı aydın ve düşünürler, Doğu üzerine başka çalışmalar yayınladılar. Oryantalizm dönemin moda anlayışı oldu; araştırılan, irdelenen toplumların yaşantısı, kültürü, sanatı, mimarisi sömürgeleştirme çabasında oldukları nüfusunun çoğu Müslüman olan Kuzey Afrika ve Orta Doğu bu ilginin yoğunlaştığı bölgelerdi. Sadece 1800 ile 1950 yılları arasında bu türden 60.000'e yakın eser yazılmıştır⁵. Asya, Doğu, Doğu Dilleri adını taşıyan "ilmi nitelikli" dernekler kuruldu ve ilk oryantalist kongre 1873 yılında toplandı.

Birçok sanatçı Batılı devletlerin resmi görevlendirmesi ya da kendi imkânları ile otantik olarak nitelenen kültürleri belgelemek için Doğu'ya seyahat ettiler. Hatta

bazıları sürekli olarak oralara yerleştiler. Resimleri ve fotoğrafları oralara ilgiyi devam ettirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentleri İstanbul, Kahire, Kudüs, Şam, Beyrut "bilim adamları", araştırmacılar, gezginler ve yazarlardan başka ressam ve desinatörlerin de merakını uyandırmış, buralara giderek eserleriyle Batı'ya "bilgilendirmişlerdir".

Doğu'yu bu oryantalist araçlarla tanımlama sayesinde, Avrupa'nın sömürge kurduğu topraklarında bir yüzyılda büyük oranda artış olmuştur. Batılı devletler 1800'den 1878'e kadar 16.835.000 km² sömürge toprağı ele geçirdiler, 1914 yılına kadar bu topraklara 22.411.270 km² daha eklenmiştir. 20. yüzyılın başında yeryüzünün %55'i Avrupa ve onun sömürgelerinden müteşekkildi. Sömürge toprakları 1878'de %67 iken bu rakam 1914'te %84,4'e çıkmıştır⁶.

Oryantalistlerin çok sık kullandığı kavramlardan biri de oryantalizmden "Doğu despotizmi" kavramıdır. 18. yüzyılda Montesquieu'nün "*İran Mektupları* (Lettres Persanes 1721)"nda ilk kez kullanılmış ve siyasal rejimlerin, iklim ve coğrafya gibi sabit etkiler altında şekillendiğini söylemiştir. Doğulu toplumların siyasal düzenleri için ortaya atılan bu etnosentrik bakış açısına göre Batı'da olduğu gibi Doğuda monarşilerin vücut bulamaması ve despot bir yönetim tarzının hüküm sürmesinin nedeni tarımsal üretimle ilgilidir. Batı, iklim şartları elverdiği için tarımını yağmur suyu ile yaparken, Doğuda sulama zorunluuydu. Bu sulama işlerinin yürütülebilmesi, insanların çalıştırılması, toprakların dağıtılması için bir despot ve onun despot idaresi zorunluuydu. Buradan hareketle her topluma uygun ahlaki ilkeler çıkaran (Kanunların Ruhu-1755) Montesquieu, Asya'nın (sıcak iklim ve düzlük alan gibi coğrafi şartlardan dolayı) tüm zamanlarda köleliği zorunlu kılacağı, Avrupada ise (dağlık alan ve soğuk iklim şartlarından dolayı) özgürlüğün toplumsal gerçeklik olacağı sonucuna ulaşmıştır. Determinist bir yaklaşımla Asya'nın despotizmle yönetilmeye eğilimli olduğunu ve bunu hak ettiğini, Avrupa'nın ise anayasal monarşi (İngiltere) ve cumhuriyet gibi rejimlerle yönetilmeye layık olduğu görüşündedir. Oryantalizmin temelinde var olan karşıtına göre kimlik oluşturma, en belirgin bir şekilde Montesquieu'da kendini göstermiştir⁷. Avrupa ve Avrupalı olmayanlar arasında aşıl-maz engeller, tabiat şartlarına dayanarak siyasal sistemler bağlamında konulmuştur. Hiçbir Asya ülkesi toptan Avrupa'ya taşınamayacağına (fiziki şartlarını değiştiremeyeceğine) göre ilelebet despotik bir idareyle yönetileceklerdir. Despotun keyfi olarak idare ettiği Doğuda birey ve onun haklarından söz edilemez, ayrıca bu tür toplumlar (Doğu toplumları - tüm Asya ülkeleri) cehalet yuvasıdır.

Karl Marx Montesquieu'nun bu düşüncelerinden esinlenerek Asya Tipi Üretim Tarzını (*asian mode of production*) geliştirmiştir. Doğu'yu ekonomik açıdan değerlendirdiği Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)⁸ ile oryantalist yaklaşımın karakteristik özelliklerini sergilemektedir. Marx'a göre Batı toplumlarına benzer bir toplumsal süreç yaşamayan Doğu toplumlarında var olan Doğu despotizmi, Doğu'nun kültür ve toplumlarını Batı'ninkilerden kesin bir çizgi ile ayırır: Özel mülkiyetin olmadığı söz konusu Doğu toplumlarında başta toprak olmak üzere üretim araçlarının sahibi devletin elindedir ve bu tekel dolayısıyla, özel mülkiyet yoktur. Hukukun da gelişmediği Doğulu toplumlarda, hukuk dinsel kurallar ve törelerden ibarettir. *Despot devlet* doğrudan üretime el koyar. Kapitalist gelişmeden yoksun oluşlarıyla Asya (Doğulu) toplumları Avrupa toplumlarına oranla durağan ve değişmeyen, hiç bir toplumsal

Edward William Said,
(1 Kasım 1935, Kudüs,
Filistin - 25 Eylül 2003,
New York).

dil bilimci olsun), özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştırılan kimse Şarkiyatçıdır (oryantalist) ve yaptığı şey Şarkiyattır (oryantalizm)dir¹⁰. Şarkın ve onu encamını Avrupa gözü ile resmedilmesidir¹¹. Oryantalizm, Batı'nın kendi değer yargılarına göre Doğu'yu kurgulaması ve hayali bir Doğu yaratılmasıdır.

Oryantalizm, Batı'nın Doğu hakkında iyi veya kötü olsun yaptığı her türlü çalışmaya (gazete yazılarından akademik çalışmalara, filolojiden hikâye, roman gibi edebiyat dallarına kadar) verilen isimdir ve bu çalışmaları yapanlar da "oryantalist" olarak nitelenmektedirler. Amaç; sorunlu olan Doğu'yu bilmek ve anlamak değildir, Doğu'yu (başka toplumları) kendine benzemediği için yargulamak, daha da ötesi bir çeşit toplum mühendisliği ile dönüştürmeye çalışmaktır. Araştırma ve gözlemlerde politik çıkarlar ve önyargı kendini göstermektedir. Yapılan çalışmaların politik çıkarlara uygun olması sömürgeleştirilenin meşrulaştırma aracı olarak anlaşılmasına yol açmıştır.

Sömürgeciliğin Keşif Kolu – Oryantalizm

Michel Foucault'un¹² eleştirel Batı felsefesi yardımıyla geniş bir tarih dilimine yayılan edebi, bilimsel ve diplomatik yazılardan oluşan malzeme üzerinde yaptığı araştırmalarda, Batı ve Doğu kültürleri, halkları arasında hayali bir coğrafya oluşturulduğu sonucuna ulaşan Said'in oryantalizm eserini dikkate almaksızın sömürgeciliği ve Doğu hakkındaki eserleri değerlendirmenin imkânı kalmamıştır. Foucault'un muhakeme *discourse* ve bilgi/iktidar anlayışından hareketle¹³ bilginin nesnel değil, siyasal niteliğini vurgulayan Saide göre kurgulama, dil aracılığıyla (imgeler, mecazlar, figürler)

ve ekonomik gelişme imkânı ve umudu olmayan topluluklardır. Toplumu değiştirecek iç dinamikler zayıftır. Bu toplum yapısı dış dinamiklerle çözülür. Bu teorik temelden hareketle Marx, Doğu toplumlarına, tarihsel ilerleme ve gelişmeleri için (kapitalist ekonomi) Batı devletlerinin müdahalesinin ve askeri varlığının zorunlu olduğunu ifade etmiş ve sömürgeciliği meşru görmüştür.

Edward Said⁹ 1978 yılında, yayınladığı *Oryantalizm* adlı eseriyle oryantalist araştırmaları farklı bir boyutta ele aldı. Eserinde oryantalizme ideolojik bir anlam yükleyen Said, Batı'nın kendi kimliğini ifade etmesinin, kendisini oluşturduğu ötekine göre tanımlayıp eylemini meşrulaştırmanın ideolojik aracı olarak tanımladı. Oryantalizmi daha total bir düşünce sistemi olarak ifade ederek Doğu hakkında ders veren, yazı yazan ve araştırma yapan herkesi oryantalist olarak niteledi: *Hepsi birbirine dayalı birçok şeydir. (Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut*

öyle yapılır ki Doğu'yu anlamak sadece bu metinler ve bu metinlerden üretilen bilgi ile mümkün hale getirilir¹⁴. Batılıların ötekine yaklaşımlarında objektif bir bakış açısına sahip olmadıklarını, Doğu'yu ele aldıkları araştırmalarında / eserlerinde sömürgeci ile sömürülen arasındaki iktidar ilişkisine uygun bir söyleme sahip olduklarını ortaya koymuştur. Doğu'yu konu edinen bilimsel ve sanatsal üretimle Doğu tarif edilmeye ve tanımlanmaya çalışılarak, Batı'nın hegemonyasını Doğu üzerinde sağlamak ve bunu sağlamlaştırmak amacı güdülmüştür.

Said, Oryantalizm kavramı ile benmerkezci yaklaşımı nitelemektedir. Batılı düşüncenin karşıtını yaratıp, sonra da onun hakkında tanımlar yaptığını örneklerle anlatır. Batı “medeniyet” olarak görülürken, Doğu sefildir, barbardır. Batı, sahip olduğu görece bilimsel üstünlük ve araçlarla (etnoloji, antropoloji vs.) Doğu'yu ve insanını tanımlar ve *bir kuşaktan ötekine devreder*¹⁵. Bu tanımlayabilme iktidarından, çoğu zaman Doğu'nun sömürgeleştirilmesini meşrulaştıran ırkçı tasvirler ortaya çıkar. Oryantalist çalışmalarla elde edilen bilgiler daha sonra Avrupa ile öteki bölgeler (Çin, Hindistan, Balkanlar, kısmen Latin Amerika) arasındaki ilişkileri anlamakta bilimsel temel oluşturmuş ve kullanılmıştır. İngiltere ve Fransa modern silahlarla donanmış birlikleriyle 19. yüzyıl başlarında sömürgeler elde etmek ve onları muhafaza için bu oryantalist yöntemden yararlanmışlardır.

Said; daha kitabının başında oryantalizmin *Şark ve Şark'a ait olan şeyler hakkındaki doktrin ve tezleri (sav) ile bilim çevrelerinde hayatini sürdürmekte* olduğunu söylemektedir¹⁶. Batı bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle, Doğu'yu kurgulayarak kendini tanımlamış ve sömürgeciliğini haklı göstermeye çalışmıştır. Ürettiği “hayali Doğu” Öteki'nin yaşadığı yerdir. Dünyanın merkezine kendisini koyduğundan, kendi dışındakileri kendisinde olup olmayana göre değerlendirmiştir ve bütün olumsuzlukları yüklediği Doğu imajını günlük hayat, siyaset, sosyal bilimler, güzel sanatlara kadar her alanda kullanıma sokmuştur. Doğu ile Batı arasında her alanda derin farklılıklar söz konusudur. Batı, akılı ve rasyonel düşünme yeteneği sayesinde insanlığın en ileri aşamasını temsil etmektedir. Akılını kullanma yeteneğinden ve tarihten yoksun, tarihin dışında yaşayan Doğu'nun ise kendi başına bu gelişmeleri gerçekleştirmesi mümkün değildir. Ayrıca Batı, tembelliği, uyuşukluğu, çalışma disiplininin yoksunluğu, günahkârlığı, cinselliğe düşkünlüğu, zorbalığı temsil eden geri kalmış ve medeni olmayan Doğu üzerinde vesayet ve tasarruf hakkına sahiptir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı'nın Doğu üzerinde gerçekleştirdiği sömürge ve işgal gayretleri bu vesayet ve tasarruf hakkını kendisinde görmesinin neticesidir. Oryantalizm doğrudan sömürgecilikle ilişkilidir; *kültürel ve hatta ideolojik bir açıdan, arkasında müesseseler, kelimeler, (ilim, tasvirler, öğretiler, hatta müstemleke bürokrasileri ve müstemleke usulleri) kavramlar olan bir muhakeme biçimini ifade ve temsil eder*¹⁷. Etki alanı geniş *kültürel ve siyasal bir olđu* olan oryantalizm saf ve masum bir bilgi disiplini değerildir ve bu yönüyle sorgulanması gerekir. Said'e göre Doğu yeniden kurulmuş, yeniden biraraya getirilmiş, kısacası oryantalistlerin çabaları sonucu doğmuş bir varlıktır. Temsillerin doğruluğuna ve orijinaline sadık olup olmadıklarına değeril, kullanılan stillere, ifade biçimlerine, dekorlara, anlatı araçlarına, tarihsel ve toplumsal şartlara bakmayı önerir¹⁸.

Oryantalizm, Doğu'yu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir tür öğreti, yönetim biçimi ve hükümet

şeklidir, Batı'nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır: Oryantalizm'in daha geniş bir anlamı vardır. *Oryantalizm, Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünüş biçimidir. Yani aralarında şairler, roman yazarları, düşünürler, siyaset teorisyenleri, iktisat âlimleri ve imparatorluk yöneticileri olan geniş bir uzmanlar silsesi. (...) 18. yüzyıl sonlarını kabaca bir başlangıç noktası kabul edersek, oryantalizm şark ile uğraşan toplu müessesedir, yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir, kısacası 'Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için 'Batı'nın bulunduğu bir yoldur'¹⁹. Doğu'nun kendi değer yargılarına göre kurgulanması hayali bir Doğu yaratılmasıdır. Oryantalizmin bilinçle oluşturulduğunu ve kuşaktan kuşağa aktarılan teori ve onun pratiği olduğunu ifade eder²⁰.*

Yine Said'e göre; "oryantalizm hegomonik bir merkez kurma veya merkezleme işlemidir". Bu işlemin özü de şudur: Edebi, bilimsel, siyasal vb. değişik söylemler içinde çoğaltılan ve siyasal, iktisadi, akademik, ahlaksal vb. iktidarların değişik kurumsal kertelerinde eklenen karmaşık bir stratejik hareket ile Batı'nın kendi kimliğini 'Öteki' Olarak imlediği bir mekândan ayırarak kurmasıdır. Burada, 'Doğu' diye bir yer üzerine bir söylemin varlığıdır önemli olan, yani Doğu'nun farklı olarak işaretlenmesi ve özel bir uzmanlık alanını gerektiren 'başka' bir yer olarak kurulmasıdır²¹.

Said'in anlattığı şekliyle oryantalizm en samimi niyetle Doğu'yu bilmeye, anlamaya çalışan herkese bulaşabilir. Çünkü herkes bulunduğu yerden anlamaya çalışır. Herkes ötekini kendine göre tanımlar. Sorun, kendisine göre olanı daha doğru saymaktaki ısrardır. İşte bu noktada Batılı'nın baktığı yer neresidir sorusuna verilebilecek cevap *evrensel merkez ve gerçeklik* konumu ve bunun tarihsel süreçte değişik araçlarla dayatılmasıdır.

Oryantalizm, Avrupamerkezcilik ve bunlara bağlı olarak ötekileştirme Batı'nın kendi üstünlüğünü değişik yöntemlerle kabul ettirme araçlarıdır. Evrensel norm kendisidir, merkez kendisidir. Kendisinde olmayanı anlama çabası olmadığı gibi, verili kültür yapısıyla anlayabilmesi de mümkün değildir. Kendi dışındaki toplulukları evrensel Batılı normlara uzaklık veya yakınlıklarına göre değerlendirmek, ölçmek ve söylem üretmek Batı'nın yaygın tavrıdır. Hem sömürgecilik döneminde hem de sömürge sonrası dünyada Batı ile onun yarattığı karşıtı dünya arasındaki ilişkiyi tanımlamada oryantalizm gibi artık kurumlaşmış ve dile yerleşmiş etkin söylemler önemli işlevler üstlenmişlerdir;²².

Oryantalizm Eleştirileri

Sömürgecilikle doğrudan bağlantılı Batı'da üretilen hayali Doğu algısına, yani oryantalizme değinen ilk düşünür Edward Said'dir. Bu derece sistematik olmasa da daha önce de birçok düşünür Batı'nın Öteki'lerle sorunlu ilişkilerini ele almışlardır. Mesela Namık Kemal meşhur Renan Müdafası'nı yazarak (1884) İslâm hakkında olumsuz görüşler yazan Ernest Renan'ın iddialarına cevap vermiştir.

En sistematik oryantalizme en bütünlükçü yaklaşımı Said gerçekleştirmiş olsa da kitabında bazı eksiklikler bulmak mümkündür. Osmanlı, dolayısıyla Türk - İslâm tecrübesini eserine almamış olması en büyük eksikliğidir. Batı ile en yoğun

ve çatışmalı ilişkiler yaşayan toplumların başında Türkler gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın en önemli "ötekisi" olması tabiidir. İmparatorluk, kuruluşunun hemen ardından Avrupa'ya yayılmış, uzun yüzyıllar Avrupa coğrafyasında hâkim olmuştur. Öyle ki 20. yüzyıla gelindiğinde bile Avrupa'nın dörtte biri Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. Yüzyıllar süren bu fiziksel varlığın siyasi, toplumsal ve kültürel etkisinin olması ise gayet doğaldır. Birbiri ile hep mücadele içinde olan Avrupalılar, Osmanlı'nın doğudaki varlığı ve baskısı sayesinde birlik ve bütünlük düşüncesine ve bilincine sahip olmuşlardır.

Eserinde Araplar ve Hindistan'ı araştırmış ancak Batı'nın Doğu'yu kurgulayıp oluşturduğu imaj bağlamında Osmanlı ve Türkler'e yer vermemiştir. Batılı toplumun, özellikle 1683 Viyana Bozgunu sonrasında Osmanlı'ya bakışının farklılaşmasıyla gerek edebi ve gerekse de siyasi metinlerde Osmanlı'ya (ve Türkler'e) dair oryantalist söylem dikkat çekmektedir. Aynı şekilde imparatorluğun başkentini ziyaret eden seyyahlar da bu söyleme yazı ve resimleri ile katkıda bulunmuşlardır. Oryantalist bakış açısıyla tanımlanan Türk imajı ile Doğulu imajı birbirinin aynıdır. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu imaj, Batı'da bugün dahi varlığını devam ettirmektedir.

Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eseri hakkında Türkiye'de ilk önemli değerlendirmeyi Cemil Meriç eserin Türkçe tercümesi yapılmadan bir yıl önce, 1981 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta yapmıştır. Cemil Meriç'e göre "Said bu eseriyle Batı'nın maddî ve manevî tahakkümü altında susan, susmaya mahkûm edilmiş Doğu'nun duygularına tercüman olmuştur"²³. Oryantalizm'in Türkçe baskısının alt başlığı olan "sömürgeciliğin keşif kolu" da Cemil Meriç tarafından verilmiştir²⁴.

Jale Parla 1985 yılında yayınlanan *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*²⁵ adlı eserinde edebî metinlerden hareketle Batı'da oluşmuş Doğu ve Doğulu imajını ele almıştır. Bu manada eser Said'in eserinin bir benzeridir. Meyda Yeğenoğlu'nun kaleme aldığı, *Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*²⁶, ise Doğulu kadın figürünün Batı zihnindeki çağrışımları ve anlamları üzerinedir; Fransız işgali altındaki Cezayir'de peçenin nasıl bir direnişe dönüştüğünü, Batı'nın peçeyi kaldırma saplantısını, bu saplantının nasıl fantezilerinden beslendiğini, Öteki'nin erişilmez dünyasına nüfuz etme olarak ele alıp değerlendirmiştir. Yeğenoğlu Said'e Oryantalizme psikoanalitik teorisinin kavramları ile yaklaşma konusunda isteksiz davrandığı eleştirisini yöneltmektedir. Doğu ile cinsellik arasındaki çağrışım oryantalist söylemin kurucu ögesi olduğuna göre Said'in bunu neden tartışma dışı bıraktığını sorgulamıştır²⁷. Hayali Doğu'nun betimlendiği en iyi oryantalist örnekler, resim sanatında ortaya konulmuştur²⁸.

Genel olarak bakıldığında Said'in tezleri otuz yılı aşkın zamandır çok tartışılmış ve eleştirilmiştir. Sömürge dönemini açıklamaya yeterli malzeme sunmanın yanında,

"Kanlı Sultan Abdülhamid". Fransız mizah dergisi, *Le Rire* (29 Mayıs 1897 tarihli)" de yayınlanan bu tasvir, 19. yüzyıl sonunda Osmanlı padişahının Batı tarafından algılanmasını göstermektedir. Oysa ki bu dönemde Avrupa sömürgecilikten emperyalizme geçiş sürecindeydi, her iki dönemde de dünyayı kan gölüne çeviren Avrupa'nın Osmanlı sultanını algılayışı paradoksal olarak böyle olmuştur.

bugün dahi etkilerini sürdüren ve ardında ne olduklarına dair sorular sorulmayan, kuşaktan kuşağa aktarılan önyargılar hakkında da açıklayıcıdır.

Said'e yöneltilen eleştiriler, genelde dar bakış açılı, seçmeci, tektipleştirici ve indirgemeci bir yaklaşım içinde olduğudur²⁹. Said, Doğu hakkında araştırma yapan bir Batılı'nın asla nesnel bilgilere ulaşamayacağını savunmuştur. Said'in bu görüşünü eleştiren Bernard Lewis, Doğu'yu araştıran bütün oryantalistlerin aynı kategoriye koyulamayacağını ve onları bu şekilde düşünmenin de suç olacağını iddia etmiştir³⁰.

Ülkemizde Edward Said'in oryantalizm ile iddia ettikleri büyük oranda kabul görse de eleştirenler de olmuştur. Said'i eleştirenlerin başında Şerif Mardin gelmektedir. Batı'nın Doğu hakkındaki düşünce ve telakkilerinin konjonktürel olduğunu, tarihin bütün dönemlerini kapsamadığını belirten Mardin en ciddi eleştiriyi yöneltilmiş ve onu "cimbızla seçtiği eserler" doğrultusunda genellemelere gitmekle suçlamıştır³¹. Batı'daki Doğu düşüncesinin gelişimini ve değişimini Osmanlı örneğinden hareketle ele alan Aslı Çırakman, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda bazı Batılı seyyahların Osmanlı hakkında olumlu düşünceler beslediğini, 18. yüzyıldan sonra olumsuz düşüncelerin arttığını öne sürer. Mardin gibi Çırakman da Said'i bu noktada genelleme yapmakla ve bütünü görmemekle eleştirir; ona göre sırf bu nedenle "Oryantalizm'i tarih aşırı, sürekli ve tutarlı bir söylem olarak kavramsallaştırmak" mümkün değildir³².

Batı'nın Kendini İnşa Etme Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın

Toplumların belirli bir imgesini yaratarak, argümanların önyargılı tarzda sıralanması ile oluşan söz konusu söylemin hem görünür (Doğu hakkında dile getirilen, kaleme alınan bilgiler, doğulu diller, edebiyatlar, toplumlar, tarih vb. hakkında) hem de örtülü (bilinçdışı rüyalar, imgeler, arzular, fantaziler, korkular) içeriği vardır.

Said örtük (*latent*) ve açık (*manifest*) oryantalizm arasında bir ayrım yapar. Açık oryantalizm bize "Doğu toplumları, onların dilleri, edebiyatı, tarihi, sosyolojisi ve benzeri hakkında yerleşik görüşleri" anlatırken örtük oryantalizm ise "neredeyse bilinç dışı ve dokunulması mümkün olmayan bir kesinliğe-rüyalara, görüntülere, arzulara, fantezi ve korkulara" tekabül eder. Said'in oryantalizm terimi ile anlatmak istediği hem sistematik bilgi üretimi hem de arzu ve fantezinin yer aldığı bilinç dışı alanın mekanizmasıdır. "Doğu hem bilgi nesnesi hem de arzu nesnesidir"³³.

Said bilinçdışına gönderme yaparak örtük biçimde arzu ve fantezinin oryantalizmin eyleme geçme sürecinde kullanıldığını ifade eder³⁴. Kadın araştırma nesnesine dönüştürülüp onun anatomisine ilişkin bilgi üretilirken arzu ve fantezi yoluyla da ona nüfuz edilmeye çalışılır. Fotoğraf ve resim bu süreçte başvurulan araçlardır. Batı, Doğu'yu inceleme nesnesi haline getirirken "ötekiliği" kurmanın söylemsel bir aracı olarak resmi ve fotoğrafı kullanır.

Doğu'nun Batı'lı gezginler ve hayalperestler, özellikle 19. yüzyıl oryantalistleri tarafından ötekileştirilmesi sıklıkla kadın üzerinden olmuştur. Avrupa'nın endüstrileşme döneminde kadın algısı genelde erkek merkezli cinsellik yüklüydü. Keşifler çağı, kadınların eve kapatılması, burjuvazinin yükselişi ve kilisenin ahlaki ve ideolojik egemenliğinin çöküşü eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir.

19. yüzyılda seyahatin yaygınlaşması ile pek çok Avrupalı kadın da seyahate çıkmıştır. Avrupalı kadın seyyahlar, “Doğulu kadından” daha olumlu bahsederken erkek seyyah-yazarlar Doğulu kadınlar ve hiç görmedikleri harem hakkında müstehcen metinler ortaya koymuşlardır. Hayalperest Batılılar, Doğu’yu, kendi cinsel fantezileri doğrultusunda kurgularken Doğulu kadını bu kurgunun merkezine iliş-tirmişlerdir. Dolayısıyla Doğulu kadın bir yandan kadın olarak ötekileştirilirken bir yandan da Doğu’nun ötekileştirilmesinde kullanılan bir araç haline getirilmiştir.³⁵

Avrupa’da Doğulu kadınların tasviri oldukça eskilere gider. 18. yüzyılda Doğu’ya seyahat edenlerin Avrupa’ya Doğulu kadınların resimleri ile dönmeleri moda olur. Ayrıca bunlar arasında en sevileni de Harem sahneleridir³⁶. Avrupa’da Romantizm döneminde Müslüman kadınlar üzerinde erkek egemenliği teması, kadının savaş ga-nimeti olarak vahşi erkeklerin eline geçmeleri veya esir pazarları tasvirleri çizilmiştir.

Doğu’nun inşa edilmesinde cinsiyetçi bakış açısı temel kategoriyi oluşturmaktadır. Erotik ve şiddetten söz eden oryantalist söylemler stereotipler olarak işlev görmektedirler ve oryantalist kimlik inşasının merkezinde yer alırlar. Tipik görsel temsil sıkça örtü, sakal ve başörtüsü gibi ötekinin görünüşü ile alakalıdır; tipik oryantalist mekân haremdir, yasak arzuların yeridir, aynı zamanda harem vücudun ve ruhun tembelliğinin (miskinliğinin / uyusukluğunun) de yeridir.

Avrupalı ressamlar Doğulu kadını resmederken yüzyıllar öncesinde inşa edilmiş ve oryantalizm çerçevesinde biçimlenmiş stereotip imajları kullanmışlardır. Fotoğraf makinesinin keşfi ile (1839) 19. yüzyılın ortasından itibaren tabloların yerini fotoğrafların almasına rağmen, stereotiplere yoğunlaşma alışkanlığı ortadan kalkmamıştır.

Batılının elde edemediği “Peçeli (Doğulu) Kadın”

Batılının gözünde Doğulu kadın birey olamamıştır; pasif, doyumsuz, zulüm görmüş, hilekâr, arzulu heteroseksüel ve utangaç homoseksüeldir. Doğulu kadın, eline kına yakar, bedenini güzelleştirir, bunun için acı bile çeker. Bedenine bakım ve itina göstermesi, Batılıların algılamasında onu ayrı bir yere koyar; farklılığını daha da belirgin hale getirir. Doğulu kadın, Müslümandır ve örtülüdür. Bu sebeple, çoğu erkek olan seyyahlar, diplomatlar, gazeteciler ve gözlemcilerin doğrudan ulaşımından uzak³⁷ olsa da oryantalist söylem Müslüman kadınları İslam’dan (peçeden) özgürleştirme üzerine odaklanmıştır.

Örtü (peçe) Batılının Doğulu kadına erişiminin önündeki en büyük engeldir. Örtü’nün (peçenin) erişilmezliği sağlaması Batılıyı hayal kırıklığına uğratmış ve onu sorgulamasına yol açmıştır. Peçeyi kaldırmakla Doğunun sırlarını açığa çıkarmak aynı anlamdadır ve bu konuda sayısız inceleme yapılmıştır. *Peçe, Batı’nın, Doğu’nun sırlarının içine sızmasını ve Öteki’nin iç dünyasına girebilmesini fantezi düzeyinde sağlayan figürlerden biridir*³⁸. Cezayir’de Fransız sömürgeciliği döneminde Ötekinin duyulan korku, nüfuz etme, içine girme fantezisi kadınların peçeleri konusundaki saplantı, sömürgecileri Cezayirli kadınları saklandıkları peçenin ardında ve erkeklerin onları gözden uzak tuttukları evlerde gidip bulmaya³⁹ kadar götürmüştür.

Doğulu ve Müslüman olan her şeye Batılı’nın sahip olmak, nüfuz etmek isteğini kıran peçe hem öfkeye hem de meraka neden olur. Doğu’nun gerçek kimliğini

gizleyen bir nesne olduğu varsayımından hareketle, saplantılı merakı peçeyi çıkarma güdüsünü besler⁴⁰. Batılı için Doğu'nun en asli, en hakiki yönünü temsil eden peçenin açılmasıyla Doğu'nun ardında gizlediği varsayılan hakikat de açılacaktır⁴¹. Kurulumla öyle yapılır ki peçe ile Doğu özdeş kılınır. Doğu peçe aracılığıyla kadınlaştırılır. Doğu'yu medenileştirmek, modernleştirmek ile Doğulu kadını özgürleştirmek aynı şeydir artık. Doğulu olan kadın gibi, kadınsal olan da Doğulu gibi betimlenir ve tasvir edilir⁴². Peçenin ardında saklı olduğunu varsaydığı hakikati aramakla Doğu'yu kendi kimliğini onaylayan bir nesneye dönüştürür ve kendi öznelliğini kurma ihtiyacını tatmin eder⁴³. Sömürgeci Fransızlar saplantılı bir şekilde *Cezayir'in peçesini açmayı kafaya takmışlardı*. Aslında yapılmak istenen kadını kolay erişilebilir kılmak, bir mülkiyet nesnesi haline getirebilmektir⁴⁴.

Peçe ile bir şeylerin gizlendiğine duyulan oryantalist merak, bu gizemli ve saklı "özü" elde etme arzusuna neden olmuştur. Batılı öznenin Doğulu peçeyle ilgili saplantısını açıklamak için öne sürdüğü nedenlerin başında "geri kalmış Doğu'yu ve onun kadınlarını medenileştirmek", "modernleştirmek" ve böylece "özgürleştirmek" vardır. Ancak bu açıklamalar, akılcılaştırma yoluyla saplantıyı gizlemeye yönelik girişimler olarak değerlendirilebilir ve bu saplantı fantezi tarafından beslenir ve bu nedenle arzunun alanına aittir ve dolayısıyla peçe, Batılı özne için erotik bir simge haline dönüşür⁴⁵. Ardında ne olduğunu açıklamak için peçeyi kaldırarak ona nüfuz etme çabası fantezilerle beslenir. Bilme nesnesinden arzu nesnesine dönüşen peçe, Batılı öznenin röntgenci zevkini tatmin etmek için de açılmaya çalışılmıştır⁴⁶.

Peçenin ardındaki gizemin kaldırıldığı, yer ise Batılı özne için harem olmuştur. 20. yüzyılda popüler olan Kuzey Afrikalı kadınların çıplak bedenlerini gösteren harem kartpostalları da bu ilgiyi tatmin etmekteydi. Batılının bu merakını tatmin etmek için Doğulu kadının peçesi harem imgesi eşliğinde kaldırılmıştır. Batı, harem imgesi yoluyla cinsel olarak "her şeyi görebilmekte", "röntgencilik aracılığıyla sahip olmakta" ve "soyarak boyun eğdirmektedir"⁴⁷. Öteki kadınların bedenleri, yaşamları, öznellikleri görünür kılınırken, batılı kadının yüce, mutlak özne statüsü tümüyle görünmezdir ve evrensel bir konum olarak tanımlanır.

Batılının Fantezi Mekânı: Harem

Kullanılan kavramların özel anlamları vardır. İçinde yaşadığımız toplumun verileri önyargılar olarak ortaya çıkar. Irkçı, cinsiyetçi ve modernist Avrupalı merkezci bakış açısının etkisiyle oluşturulan stereotipler aracılığıyla önyargılar oluşur. Dünyayı anlamaya çalışırken bu önyargılar konumumuzu belirler. Fantezilerin ortaya çıkışında dikkati çeken önyargı bireysel önyargılarla başlar, etnik, ulusal, bölgesel genellemelerle gelişen stereotiplerle devam eden süreçte toplumlar ve uluslararası ilişkilerde belirleyici olur. Doğu'nun belirli kılışlara hapsedilmesi ve onlar üzerinden tanımlanması da önyargıdır: "Doğu despotluğu", "kalıtsal şiddet eğilimleri" ve "şehvetli duygusallıkları" bunlardandır. Harem ve buradaki erotik sahnelerle özdeşleştirilen Doğulu kadın imajı, yüzyıllar öncesinde inşa edilmiş, seyyahlar, diplomatlar, gözlemciler tarafından hemen hiç değiştirilmeden aktararak günümüze ulaşmıştır. Günümüze kadar Harem hakkında yazılanlar, yapılan tasvirler belgelere, yeterli

bilgiye dayanmak yerine yorum ve hayallere dayanmıştır. Özellikle oryantalist yazında, resim, fotoğraf ve filmlerde önyargılar etkili olmuştur.

Batı edebiyatı ve sanatında harem, çeşitli Avrupa ülkelerinden esir olarak elde edilmiş genç ve güzel kadınların, hapisane benzeri gizemli bir mekânda, padişahın kalbini kazanmak için yarıştıkları, gücü ele geçirmek için en tehlikeli planlar yaptıkları, rekabetin gizliden gizliye acımasızca sürdüğü “tutsak olmuş kadınların dünyası”, esir kadınların sınırsız cinsel arzuları tatmin için tutuldukları “Altın Kafes” olarak betimlenmiş ve her zaman merak ve ilgiye mazhar olmuştur.

Osmanlı'da harem Padişahın eş(ler)i ve çocuklarıyla bir arada yaşadığı mahrem ve korunaklı bir mekân olmakla birlikte, bir okul, bir eğitim ortamı, toplumsallığın son derece önemli bir mekânıydı. Harem Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez, Orhan Gazi (1336 – 1360) döneminde oluşturulmuş ve Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451–1481) kurumsallaşarak sosyal, siyasal ve idari etkileriyle devlet yönetimi içinde önemli ve güçlü bir konuma gelmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ve özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda saray içinde bir hizmet ve eğitim kurumu olan harem iyi örgütlenmiş, bunun sayesinde de düzenini ve disiplinini yüzyıllarca koruyabilmiştir⁴⁸. Harem, üst düzey devlet yöneticilerinin yetiştirildiği Enderun gibi, genç kadınların eğitildiği bir yerdi. Haremde dâhil olan kadınlar, bugün dahi eşine az rastlanır düzeyde bilim, sanat, müzik ve estetik alanlarda en yetkin eğitimler tarafından yüksek bir eğitim sürecinden geçmekteydiler. Haremde kalabalık bir hizmetliler sınıfı görev yapardı. Bu mekân ne yabancıların ziyaretine açık olmuş ne de orijinal resmedilmiş bir belge günümüze ulaşmıştır. 1909 yılında II. Meşrutiyet'e kadar Harem Dairesi'ne padişah dışında sadece zorunlu durumlarda, harem ağaları ve doktorlar girebiliyor ve sıkı gözetim altında işlerini görüyorlardı. Saray dışında konak gibi büyük ailelerin yaşadığı evlerde de Harem olarak nitelenen ayrı mekânlar vardı.

Doğulu kadının haremde resmedilmesinin, kadının cinsel objeye dönüştürülmesinin ötesinde anlamları vardır. Batı oryantalist araçlarla Doğu'yu ve ona ait ve onda olanı araştırma nesnesine dönüştürmeye çalıştığı andan itibaren kadın bağlamında aşamadığı bir sorunla karşılaşmıştır: Doğulu kadının örtüsü (peçesi). Batılının Doğulu kadına nüfuz etmesinin önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkan Peçe, Doğu'nun yeniden oluşturulma sürecinde, Doğulu Müslüman kadının en mahrem olduğu mekânda kaldırılmıştır.

Dışarıdan, Batı'dan tutsaklığa yönelen bakış, hapisaneyi açmayı / onu oraya kapatan yapıyı veya düzeni kırmayı ve tutsakları kurtarmayı veya özgürleştirmeyi istemektedir. Burada Doğu kadın, Batı ise erkeksi rolleri üstlenmiştir⁴⁹. Erkeksi Avrupa evrensel özne, Doğu kurtarıcısını bekleyen kadın olarak tasavvur edilir.

Doğulu kadını özgürleştireceği iddiasındaki Batılı, Doğulu kadını hareme hapsedmiştir. Doğu'yu resmeden Oryantalist ressamların birçoğu bir kez dahi Doğu'da bulunmamış, çoğu Batı'nın algılayışını, kurguladıkları Doğu'yu ve kadını resmetmişlerdir. Harem ve çıplak harem kadınları, erotik raks imgelerini taşıyan resimler ve fotoğraflar fanteziler yoluyla “gerçeğin” yeniden üretilmesidir⁵⁰.

Fantezi dünyası Harem kapalılığı ile başlar, Doğu gözcü muhteşem tasavvurlarla veya esir ticareti ile resmedilir ve harem muhafızlarının da resmedilmesinden sonra surlarla dolu iç mekânlar ve oradaki hayat tasvir edilir. Harem kadınlarının egzotiklikleri ve güzellikleri 19. yüzyılda Batı dünyasında büyük etki yaratmış;

Fernand-Ane
Piestre Cormon, *Harem*.

oryantalistlerin tasavvurlarında ve tasavvurlarını yansıttıkları eserlerinde harem kadınları özgür bir cinsellik içinde sembolize edilmişlerdir. Doğulu kadınların yanında, odalıklar, hizmetçiler, siyah ve beyaz esir kadınlar tabloların aktörleridir. Özellikle esir güzellerin günlük hayatı çok büyük ilgiye mazhar olur.

Oryantalist sanatçıların betimlediği haremde, arzulu ve çıplak kadınlarla bu durumun düşkünlüğü içindeki erkekler yer alır. Doğulu kadınların sadece harem içinde temsil edilmesi, yani özel alana hapsedilmişlikleri Batılılar tarafından Doğu'yu modernleştirme, özgürleştirme söylemi için de kullanılmıştır. Öte yandan kadınların içinde temsil edildikleri hayali mekânlara hayran gözlerle bakmışlardır.

Harem'i resmeden Batılı ressamalar her ne kadar Harem'i görmeseler de, hayallerinde canlandırdıkları şekliyle eserlerine yansıtmışlardır. Bu ressamalardan, Gérôme, Trouillebert, Lewis ve Panson'un çalışmaları Harem'i ve içerisinde yer alan hamamı konu edinir. Gérôme'un *The Great Bath* ve *The Bath*, Trouillebert'in *Harem Servant Girl*, Lewis'in *The Siesta*, Panson'un *The Message* tabloları en dikkat çekenlerdir.

Harem, batılı erkeğin erişmesinin mümkün olmadığı ve asla olamayacağını bildiği bir mekândır. Bu yüzden Doğu imgelemindeki arzu nesnesi olarak kadın kurgusuna erişim, fotoğrafçıların ve ressamaların kendi özgürleşmiş mekânları olan stüdyo ve atölyelerinde gerçekleştirilmiştir. Fotoğrafçılar stüdyolarında, peçe ve örtüyü kaldırıp

haremi yansıtan fotoğraflar üretmişlerdir. Bunun en bilinen örneklerinden biri, Roger Fenton'ın fotoğraflarıdır. Fenton, *Paşa ve Bayadere* (1855) ve *Uzanmış Odalık* (1858) adlı fotoğraflarını Londra'daki stüdyosunda çekmiştir. Bu fotoğraflar 1840 ve 1850'lerin oryantalizminin bir parçasıdır ve Viktoryen fotoğrafçıların "egzotik" Doğu anlayışlarını en iyi özetleyen fotoğraflardandır. Paşa ve Bayadere fotoğrafında elinde nargile bulunan adam, Fenton'un kendisidir. Kıyafetleri ve dekorları Doğu seyahatinden dönerken yanında getirmiştir. Fenton'un Doğu'dan dönüşünde yanında getirdiği sadece bunlar değildir elbette. Aynı zamanda Doğuya ilişkin bir imgelemi zihnine yerleştirmiş ve kendi stüdyosunda bunu yeniden canlandırarak ortaya bir doğu temsili/temsili bir doğu çıkarmıştır⁵¹.

Osmanlı toplumu hakkında gerçeğe en yakın, ön yargısız ve fanteziden uzak bir anlatımla gözlemlerini yazan Lady Mary Wortley Montagu'dur. 18. yüzyılda, 1717 - 1718 yılları arasında eşinin elçilik görevi dolayısıyla İstanbul, Edirne, Tekirdağ gibi imparatorluğun önemli şehirlerinde bulunan Montagu, kadın olmasının avantajından da yararlanarak vezir ve paşa (Sadrazam ve Kethüda) haremelerini görme imkânı bulmuş, Osmanlı kadınlarıyla tanışmış, onların iç dünyasını ve en mahrem yerlerden biri olan hamamları da gözlemeleme fırsatını yakalamıştır. Kendisi, padişahın haremine giremese de, bir zamanlar haremde yaşamış cariyelerle dostluk kurarak, onların hayatını tanımaya çalışmıştır. Montagu, gördüklerini mektuplarında ayrıntılı bir biçimde tasvir etmiş, hatta çok ciddi bir Batı - Doğu karşılaştırması yaparak, kendisinden önce haremi ve özellikle hamamı fantastik öğelerle süsleyerek tasvir eden erkek seyyahları eleştirmiştir. "Haremde despotluk"tan ve Türk kadınlarının özgürlüklerinden yoksun olmalarından bir iz bulamadığını ifade etmiş ve tam aksine; kadınların örtülü olmalarının onlara sınırsız özgürlük verdiğini gözlemleyerek, Batılı kadının bu özgürlüğü ancak rüyasında görebileceğini yazmıştır. Lady'ye göre hiçbir Avrupalı kadın gerçekte bu kadar özgür değildir, örtü altındaki kadını kendi kocası dahi sokakta görse tanıyamaz⁵².

Montagu Sofya'da gittiği bir Türk hamamı hakkında oryantalist betimlemeden oldukça farklı olarak şunları anlatmaktadır: "Sofya'nın meşhur sıcak hamamları sıhate çok faydalı. .. Bir gün Sofya'da hamamları görmek için kaldım. Sırtımda ata bindiğim zaman giydiğim elbise bulunduğu için Türk hanımlarına pek garip göründüm. Yine de hiçbiri bana hayret eden ve küçümseyen bir merakla bakmadılar.

1

2

1 Roger Fenton, *Odalık*, 1856.

2 Roger Fenton, *Paşa ve Bayadere*, 1858.

Bilakis hepsi de nezaketle karşıladılar. Hiçbir Avrupa sarayı düşünemem ki, bu derece namuslu hareket etsinler. Hamamda aşağı yukarı ikiyüz kadın vardı... Onları birbirinden ayıracak kıyafetlerini çıkarmışlar, hepsi de güzellikleri ve çirkinlikleri ile meydana çırılçıplaktılar. Fakat dürüstlüklerini ve namuslarını bozacak en küçük bir hareket ve tebessümleri yok. Bazıları Milton'un Havva'da tasvir ettiği vakarlı bir tarzda giyiniyorlar. Velhasıl bu hamamlar bir nevi Türk kadınlar kahvesi. Şehrin bütün dedikodusu burada anlatılıyor⁵³.”

Montagu, cariyelerin (esir kadınların) haremde bir çeşit tutsak olarak tutuldukları ve sınırsız cinsel arzuların tatmin aracı oldukları şeklindeki hayali söylemin tersine, cariyeleri evin hanımının idare ettiğini ve başlıca görevlerinin küçük kızları yetiştirmek olduğunu, asla cariyelere karşı kötü muamelenin söz konusu olmadığını, cariyeler için yapılan masrafın bir Batılının evindeki hizmetçiye ödenen ücretten daha yüksek olduğunu yazmıştır⁵⁴: “Hanımlar cariyelerinin hâkimidir, bunlar çok genç ve güzel olsalar bile eşler asla yan bakamazlar. .. Çünkü bir hanıma hizmet etmek üzere alınan cariyeler tamamen o hanımın hâkimiyeti altına giriyorlar⁵⁵. Benden cariyelere ait özel bilgiler istersiniz. Fakat Hıristiyanların anlattıkları gibi bunların hali müthiş diyemeyeceğim. Türk değilim, ama talihsiz cariyelere gösterilen iyi muameleyi de takdir ederim. Cariyeler dayak yemiyorlar ve esaretleri de diğer memleketlerden fazla değil. Kendilerine kefalet parası verilmiyor ama elbiselerine yaptıkları masraf, bizim hizmetçilerimize verdiğimiz paradan fazla. Zannedirim burada, erkeklerin kadınları kötü niyet ile satın aldıklarını söyleyerek itiraz edersiniz. Fakat büyük Hıristiyan şehirlerinde bundan daha az alçakça bir niyetle mi satın alıyorlar? ⁵⁶”

Montagu haremde Batılı erkeklerin girip çıkabilecekleri bir mekân olmadığını, dolayısıyla harem hakkında yazılanların Batılı seyyahların uydurmalarından ibaret olduğunu belirttikten sonra Doğu ve harem hakkında yazanların görmeden anlatılanları olduğunu yazmıştır: “Öyle zannediyorum ki, bütün bunları okurken, bildikleri şeylerden bahsetmek için kendilerini bir türlü tutamayan basit seyyahların hatıralarından büsbütün farklı şeyler gördüğünüze hayret edersiniz. Oysa ki seçkin bir zümreye dâhil olmadıkça veya olağanüstü bir fırsat çıkmadıkça hiçbir Hıristiyan, Türkiye’de kibar bir adamın evine giremez. Özellikle harem tamamen yasaktır. Bu yüzden basit seyyahlar içeriye nüfuz edemedikleri için evlerin ancak fazla gösterişli olmayan dış kısımlarını anlatabilmektedirler. Zaten harem arka tarafta olduklarından sokaktan görülemezler⁵⁷.”

Benzer şekilde; “Görüyorum ki fikirlerinizi Türkiye hakkında bilgisi gayet az ve itimad edilemeyecek olan, yazar Dümondan almışsınız. Umumiyetle yalan ve saçma dolu şark seyahatnamelerini okumak bana garip bir zevk veriyor. Bu yazarlar herhalde ömürlerinde hiç kadın görmedikleri halde, kadınlardan, erkeklerle görüşmedikleri halde onların ahlakından bahsedendirler. İçlerine bir delikten dahi bakmaya cesaret edemedikleri camilerden büyük bir cesaretle bahsediyorlar. Türkler umumiyetle gururlu insanlar oldukları için memleketimizde seçkin bir mevki sahibi olmayanlarla görüşmezler. ... Millet dehası hakkında halktan bilgi toplayanların sözlerine nasıl güvenilir⁵⁸.”

Ancak Lady'nin “Doğuluların” kadın erkek ilişkileri hakkında yazdıkları ve Türk kadınlarının özgürlüğünden bahsetmesi Avrupalı okuyucuyu şaşırtmıştır. Lady Montague'nin Harem hakkında birinci ağızdan aldığı bilgiler ışığında yaptığı objektif

değerlendirmeler çok kabul görmemiş, yalancılıkla dahi suçlayanlar olmuştur. Montagu gibi Harem'i gören az sayıdaki yabancıların tamamının düşünceleri oryantalist tasvirlerde anlatılandan daha olumludur⁵⁹.

Oryantalist Resimler ve fotoğraflar

1839 yılında fotoğraf makinesinin icadı, telgraf ve buhar makinesi gibi 19. yüzyılın önemli bilimsel buluşlardandı. 19. yüzyıldaki gelişmeler fotoğrafı modern çağın bir parçası yaptı, fotoğraf çoğaltılıp tüketilen bir nesne oldu. Onunla hemen hemen aynı zaman diliminde *insan ırkını inceleyen bilim dalı = insanbilim* olarak nitelenen, asıl amacı *uygarlaşmamış kabilelerin nitelikleri, alışkanlıkları, istekleri üzerine otantik bilgi toplamak olan antropoloji* gelişti. 1837'de *Yerli Halkları Koruma Topluluğu* bu amaçla kuruldu. Artık "bilgiyi" görünür kılmak için fotoğraf ve antropoloji eliyle yürütüleceğini dönemin Fransa İçişleri Bakanı 15 Haziran 1839'da Fransız Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada ifade ederek *Mösyö Daguerre'nin bulduğu cihazın -fotoğrafın - seyyahlar, arkeologlar ve aynı zamanda doğa bilimciler için sürekli ve vazgeçilmez bir nesne*⁶⁰ olacağını söyledi. Yeni icatlar ve bilim dallarından yararlanma yoluyla Batılı Özne, dünyanın bilgisinin mümkün olan en objektif yorumunu yapmaya kalkıştı. Burada bilmek ile hegemonya (bilgi /iktidar) arasında doğrudan ilişki vardır.

Doğu'nun inşa edilmesinde "tahayyülattan" gelen yaklaşımlara bakıldığında, yeri geldikçe örtü ile özdeşleşen Doğu'lu kadının, egzotik hevesler uğruna çıplaklaştırılması vardır. Batı resim sanatındaki harem, hamam ve köle pazarı sunumları çoğunlukla gözleme dayanmaz. Birçoğu Doğu'ya hiç seyahat etmemiş olan Batılı ressamlar, ulaşmaları mümkün olmayan mekânları, hayallerinde kurgulayarak yeniden üretmişlerdir. Batılı seyyahlara ait fotoğraflar, Doğu'ya ilişkin nesnel bilgi verme iddiasındadır, oysa bu fotoğraflar Batılı olmayan dünyaya ilişkin bilgi vermektense ziyade Batı'nın Batılı olmayana ilişkin algısı çerçevesinde biçimlenmektedir.

Özellikle Orta Doğu'ya seyahatlerinde Müslüman kadınların modellik yaptıklarını bilen Fransız sanatçılar bu yüzden kendi Paris stüdyolarında Fransız modellerini resmetmişlerdir. Doğu'ya hiç seyahat etmemiş olan Ingres, meşhur *Türk Hamamı* resmini Lady Montagu'nun 18. yüzyılda gittiği bir hamama dair izlenimlerine dayanarak çizmiştir. Muhayyel orijinaler daha sonra Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Mısır'a giden sayısız ressamı kaynağa dönüştürmeye devam eder⁶¹. Oryantalist ressamlar özel alanı kamusal alan yapmış, mahrem ve saklı olanın ardındaki 'gerçeği' betimlemişlerdir.

Sömürgecilik döneminde Fransa'da milyonlarca posta kartları basılmış, Cezayirli kadınlar stereotipler olarak tasvir edilmişler ve sömürgeci efendiler bunları

Frederic Louis Leve,
Leopard Derisinin Üzerinde Oturan Harem Güzeli,
1877.

ailelerine göndermişlerdir. Bu resimlerde tepeden tırnağa örtünmüş biçimde tutsak Doğulu (Cezayirli) kadın tasviri sömürge dönemini de aşarak sevilen bir motif olarak kullanılmıştır. Günümüzde de geçmişte üretilmiş bu oryantalist stereotipler kullanılmaktadır.

Eugène Delacroix, Jean-Léon Gérôme, daha sonra Fransız Akademisi'nin müdürü Alexandre Roubtsoff değişik harem, hamam, Doğulu kadın resimleri çizdiler. Jean Auguste Dominique Ingres, 1863 yılında meşhur *Türk hamamı*'nı çizmiştir. Alman Gustav Bauernfeind, Leopold Carl Müller ve Johann Victor Krämer de erotik ve pitoresk sahneler resmetmişlerdir. Bu ressamalar en bilinen olmakla birlikte Lawrence Alma Tadema, Gustav Bauernfeind, Jaroslav Čermák, Henri Evenepoel, Fabio Fabbi, John Frederick Lewis, Alberto Pasini, Edward Poynter ve José Villegas Cordero da tanınmışlardır.

Oryantalist ressamalar ve stüdyo fotoğrafçıların birçoğu cinsel fantezilerle birlikte, klasik antikiteyi yeniden kurgulamış ya da İncil kaynaklı sahnelere ilişkin resimleri ilham kaynağı olarak kullanmışlardır. İngiliz ressam Richard Parkes Bonington, Odalıklara ait pozların ve harem sahnelerinin ilk uzmanlarından biridir, o da İtalya'dan öteye seyahat etmemiştir⁶².

Oryantalist resimlerde sık rastlanan tasvirlerden biri de köle pazarlarıdır. Kölelik aslında bir Batı kurumu olmasına rağmen tüm insanlık dışı çağrışımlarıyla Doğu'nun bir kurumu olarak gösterilerek, kendi sömürgecilikleri haklı çıkarılmak istenir. Köleliği Doğu'nun özgün bir kurumu yapmakla Afrika ve Amerika'da köleleştirilen yüzbinlerce insanın sorumluluğundan kurtulmak amaçlanmıştır⁶³. Gérôme'un *Slave Market* tablosunda esir pazarında, Arap giysileri içinde bir adam çıplak genç bir kadını satın alırken resmedilir ve alıcı esirin sağlıklı olup olmadığını anlamak için dişlerini kontrol etmektedir, satıcı siyahidir.

Gérôme'un cinsiyetçi öğeler içeren harem-hamam karışımı resimleri de, gördüğü bir mekânı anlatmaktan çok özellikle Bursa'ya yaptığı geziler sırasında ziyaret ettiği hamamlardan devşirdiği temsillerdir. Örneğin sanatçının Bursa'daki *Büyük Hamam* (1885) adlı resmi gerçekte var olan bir hamamın, sanatçının imgeleminde harem kurgusuna dönüşmesini örneklemektedir⁶⁴. Gérôme *Teras* adındaki bir başka resminde hayalinde kurguladığı haremi havuzda çıplak serinleyen cariyeler, onları geriden izleyen sultan ve siyah derili Harem Ağasıyla birlikte Topkapı Sarayı'nın iç avlusunu mekân olarak kullanarak çizmiştir⁶⁵.

Emile Jean Horace Vernet'in *Judah and Tamar* tablosunda Doğulu kadının bir göğsünü ve bacağına açıktaki bırakan büyüleyici egzotik güzelliği, erkeğin zengin giysisi ve çirkinliği ile tezat oluşturur. Bu resimde Batılı'nın, dengi olmayan erkekle yaşamak zorunda kalan kadının kurtarıcısı rolüne soyunması istenmektedir. Aslında bu erkeksi Batılı'nın, dişil/edilgen Doğu'nun kurtarıcısı rolüne soyunmasıdır. Batılı'nın romantizmini kamçılayan bu tablo aynı zamanda sömürgeciliğin ortaya çıkardığı beyaz vahşeti temize çıkarma işlevi de görür⁶⁶. Eugène Delacroix'in 1827 tarihli, Doğu gezisini yapmadan önce çizdiği *Sardanapale'nin Ölümü* adını taşıyan tablosu, Doğu'nun şiddet, vahşet, şehvet, umarsızlık, kan dökücülük ve despotluk gibi niteliklerinin bir yansıtılması olarak yorumlanmaktadır⁶⁷.

Avrupalı ressamalar tablolarını yaparken, çoğunlukla Yahudi model kullanmışlardır. Bunların belki de en ünlüsü Jean Auguste Dominique Ingres'in *Türk Hamamı*

(1862) resmidir. Ingres'in *Büyük Odalık* (1814) ve *Odalık ile Kölesi* (1842) resimleri de örnek verilebilir. Ancak Ingres de, Doğu'ya hiç seyahat etmemiştir ve bu resmi Lady Montagu'nun 18. yüzyılda gittiği bir hamama dair izlenimlerine dayanarak yapmıştır⁶⁸. 1912 yılında Fas'ı ziyaret eden Matisse'e Müslümanlar poz vermemiş, ressam, Delacroix'in yaptığı gibi model olarak hayat kadınlarını ve Yahudi modelleri kullanmıştır⁶⁹.

Ege Üniversitesi'nden iki araştırmacı, Güliz Uluç ve Murat Soydan, Ferhan Özpetek'in Harem Suare filminden karelerle oryantalist ressamların altı resmini karşılaştırmışlar ve oryantalist resimlerde belirgin olan resmediş özelliklerini tespit etmişlerdir. Buna göre Harem, hamam ve doğulu kadını tasviri eden oryantalist resimlerin genel özellikleri şunlardır⁷⁰:

- Temsil genelde objeleri daha görünür ve çekici kılmak için boydandır. Cezbedici bir şekilde resmedilmişlerdir.
- Resimlerde ışıklandırma kadın ve kadın çıplaklığına dikkat çekmek ve çerçeve içindeki diğer objelerden daha görünür kılmak için yapılmıştır.
- Şehveti çağrıştıran kırmızı renk, gerek ışıklandırmada, gerekse resmedilen objelerde oldukça fazla kullanılmıştır.
- Çoğu iç mekânda resmedilmiştir. Mekân olarak da ya harem ya da hamam seçilmiştir. Bunda en önemli etken, Doğulu yaşam tarzının mahrem alanı olan harem ve hamamın sürekli merak edilmesi ve oraya yönelik hayallerin çoğunlukta olmasıdır.
- Resimlerde yer alan karakterlerin giysileri genelde rahat ve geniştir. Giysilerin yakaları oldukça açıktır ve ayrıca giysilerde genelde sıcak renk kullanarak objelere çekicilik kazandırılmıştır. Resimlerde açıklık, aleniyet ve seraserpelik söz konusudur. Öyle ki, dışarıya ve yabancı gözlere karşı o denli korunurken içeride ve yabancı olmayana karşı hiçbir mahremiyet gözetmeyen, tamamen gözler önünde olan bir yaşam tarzını yansıtılmaktadır.
- Resimlerde beyaz ve koyu renk tenli kadın ayrımı söz konusudur; birinciler genç, cinsel cazibesi olan, kendilerine hizmet edilen ve hanım konumunda temsil edilmiş, ikinciler; koyu renkli kadınlar ise yaşları anlaşılmaz, cinsel cazibeden yoksun, hatta kaba ve çirkin, hizmet eden ve hizmetçi olarak. Resimlerde kadın ya hamamdadır ya da haremde seraserpe yatmaktadır. Hamamda beyaz kadının alabildiğine çıplaklığına karşın koyu renkli kadın görece giyiniktir. Böylelikle

Ferdinand Max Bredt
Almanya, 1868-1921,
Harem Kraliçesi.

estetik görüntü ve çıplaklık arasında kurulan korelasyon ten rengine göre kategorize edilmektedir. Resimlerde koyu renkli kadınlar, daha güçlü ve aksiyoner olarak sunulmuşlardır.

- Tüm kadınlar haremde, padişah ile beraber olmadıkları zamanları doldurmak için yemek, içmek, uyumak, şarkı, türkü söylemek, raks etmek (oryantal) ve bu şekilde eğlenmekle meşgul olarak (aslında miskinlik / tembellik içinde) temsil edilmektedirler. Kadına burada bütünüyle figüran, pasif bir rol verilmiştir.

Oryantalist Sinema Örneği: Harem Suare

Oryantalistlerin kendi stüdyolarında Doğulu Müslüman kadınları fotoğraflama veya resmetmeleri 1900'lerin başında sona erse de ressamlar stüdyo fotoğrafçıları onlar da tekrar ressamları etkilemeye etmişler, fakat asıl süreklilik sömürgeciliğin son yarım yüzyılında büyük başarıya ulaşan oryantalist sinemayla sağlanmıştır⁷¹.

Sinema, toplumsal boyutları ile düşünüldüğünde etkisinin büyük olduğu ve modern çağda, önceki yüzyılda resim ve fotoğrafın yüklendiği işlevden daha fazla işlevi yerine getirdiği görülür. Sinema, yönetmenin gözü ve senaristin kalemiyle yaratılan tahayyül ile (imajinasyon - imgelem) dünyaya dair bilginin oluşturulmasıdır, böylelikle toplumsal imgeleme şekil verilir.

Batıda hâkim olan bu görsel gelenek, sömürge döneminde Doğu'ya ilişkin üretilen kurgu biçimlerine de damgasını vurmuştur. Doğulu kadının peçesini açarak özgürleşmesini sağlama projesi, onu görme ve böylece keşfetme arzusundan ayrı düşünülemez⁷²

Hayali ve örtülü bir Doğu düşleyen Ferzan Özpetek'in 'Harem Suare'⁷³ filmi de oryantalist bakış açısına sahip ⁷⁴ sinemaya verilebilecek en iyi örnektir. Film, Doğu'yu bütünüyle 19. yüzyıl Batı ressamlarının gördüğü şekilde resmetmiş ve günümüz Batılı insanın zihnindeki "Harem" fikrine uygun bir mekân yaratmıştır. Özpetek ilk dönem romantik oryantalistlerin yaptığı gibi kadın üzerinden Doğu'yu kurgulamış, latent bir oryantalizm ile inşa etmiştir.

Kadının peçesinin altı veya elbisesinin altı filmin başından sonuna kadar merak edilen olduğundan kadınlar sürekli olarak hamamda veya sere serpe oturdukları haremde görülürler. Hem mekân düzenlemeleri hem de filmin temasıyla bağlantılı diyaloglarla oluşan temsil düzleminde kadınların gövdelerinin ve öznelliklerinin düzenlenmesi sayesinde egzotik-erotik bir fantezi olarak kurulan Doğu oryantalize edilmekte ve hayali olarak ötekileştirilmektedir⁷⁵.

Hemen hemen her karede hamam, harem, siyahî hizmetçi kadınlar, gizem, şehvet, haz, belden yukarısı çıplak hizmetçi kadın ve cariyeler, harem de raks eden kadınlar, sere serpe yatan kadınlar, günleri birbirlerine erkeği mutlu etmek konusunda hikâyeler anlatmak, güzel giyinmek, kokulu sabunlarla banyo yapmak ve güzel görünmekle geçen kadınlar, harem ağaları, padişahın gözdesi olma mücadelesi seyirkiye yansıtılır⁷⁶.

Filmin esas figüranı kadın şark usulü, gizemli, cinsellik yüklü arzu nesnesi ve padişahla yatmaktan başka bir şey düşünmeyen biri olarak inşa edilirken, yan öğelerle de bu desteklenmektedir. Bu yan öğelerin başlıcaları; mekânsal öğeler ve kostümlerdir. Mekânsal öğelerde; cinselliği çağrıştıran kırmızı renk yoğun olarak

kullanılmıştır. Eşyalar hep işlemelidir ve kadın bedenini çağrıştıran yuvarlak hatlar hâkimdir. Kadınlar sürekli iki yerdedir: Ya hamamda çıplak olarak sohbet ederler ya da haremden raks ederler, yatarlar. Hamamda yanlarında mutlaka onlara yıkanmakta yardım eden siyahî bir kadın bulunmaktadır. Geniş salonlarda, kuş sütünün dahi olduğu sofralar göze çarpan şark usulü mekân ve öğelerin başlıca özellikleridir.

Oryantalist ressamların 19. yüzyılda yaptığı altı resmi (Gérôme'nin *The Great Bath* ve *The Bath*, Lewis'in *The Siesta*, Ponson'un *The Message* ve Trouillebert'in *Harem Servant Girl*) Ferhan Özpetek'in filminden altı kare ile karşılaştıran, Uluç ve Soydan, resimler ve film karelerinde birbirlerine büyük ölçüde benzerlik bulmuşlardır⁷⁷, Özpetek'in filmde "gizli oryantalizm söz konusudur"⁷⁸ yargısına ulaşmışlardır. Özpetek'in, oryantalist ressamların çizimlerini esas aldığı, filmdeki sinematik karelerle, dönemin Osmanlısının üzerine oryantalist söylemin örtüştüğünü belirtmişlerdir⁷⁹.

Sonuç

Batı'nın Doğu'yu, oradaki toplumları ve kültürleri benmerkezci tanımlayarak ötekileştirmesi, farklılaştırması, araya mesafeler, aşılabilir engeller koyma çabaları, başka toplumlarla ve onların kültürleri ile ilişkiye geçtiği zamanlardan beri vardır. Bu çabalar Batı'nın geçirdiği sömürgecilik gibi dönemlerde daha da yoğunlaşmıştır. XIX. yüzyıldaki tipik Doğu imgeleri olan ve bugün hala geçerliliklerini koruyan harem, cariyeler, Doğulu despotun (sultan) sınırsız cinsel özgürlüğü en bilinenleridir. Şüphesiz bunlar gerçek bilgilerden ulaşılmış sonuçlar değil, Batılı'nın kendi dünyasına ait korkuların, arzuların ve fantezilerin ifadesidir. Bu imgeler oryantalizm aracılığıyla Batı kültürüne girdikten sonra toplumda yer edinmiş, bir metinden diğerine aktarılarak yeniden üretilmiş, pekişmiş, kültürde yerini almış ve 'gerçeklik' kazanmışlardır. Günümüzde 'gerçeklik' kazanmış bu imgelerin kullanılışlarına dair sayısız örnek vardır. İmgeler, kanaatler ve kurgularla oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan oryantalist söylem bu konuda geniş imkânlar sunar.

Kendi dışındaki toplumlar hakkında geliştirdiği tarihi, coğrafi, antropolojik bilgi ve düşünceler, edebi ve sanatsal söylemler, Batıların ekonomik ve siyasal güç konularından, buna bağlı ideolojik söylemlerinden ve psikik birey yapılarından, fantezilerinden ve mitlerinden bağımsız değildir. Batı sürekli başkalarını ötekileştirerek bilme ve yönetme öznesi haline getirmektedir. Oryantalizm ve onun ürettiği "Doğu - Batı" bu araçlardan biridir. Burada, önemle üzerinde durulması ve dikkat edilmesi gereken, bu tür söylemlerin siyasal, ekonomik ve kültürel olarak Batı'yı ve Batılı özneyi hâkim 'evrensel norm ve merkez' olarak kurma işlevleri olduğu, yerlerin ve yönlerin, insanların ve toplumların, kültürlerin ve uygarlıkların en keskin ve katı biçimde kendini merkez alarak tanımlandığıdır. Hem akademik hem de günlük dilde var olan ve üretilen bu norm ve kavramlar, her zaman yanlış olmaları gerekmesede, yine de bir güç ilişkisini ifade ederler, dile ve kurumlara yerleşik olduklarından, kurumsal bir gücü işletirler.

Dipnotlar

- 1 Edward Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 4. baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 391
- 2 Stereotip: Bir grubun üyelerine yönelik sabit, aşırı basitleştirilmiş, aşırı genelleştirilmiş, kişilerin bireysel özelliklerini göz ardı eden ve hepsine ortak özellikler yükleyen, çoğunlukla ön yargılı bir kanaattir. Etimolojik olarak stereos (kati) ve typos (nitelik, tip) sözcüklerinden oluşan stereotip terimi, genel olarak diğer insanları içine yerleştirdiğimiz kategorileri ifade etmektedir. Bu çerçevede, stereotipler, diğer bir bireyi veya bireyler grubunu tanımlamak için kullandığımız basitleştirilmiş betimsel kategoriler olarak tanımlanabilir. Sosyal psikoloji literatüründe gruplar arası ilişkiler, inançlar ve temsiller bağlamında kullanılan stereotip bir birey, grup veya topluluk hakkında sahip olunan temellendirilmemiş kanaattir. Stereotip, önyargıları besleyen, koruyan önemli bir mekanizmadır.
- 3 Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 3.
- 4 *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 125.
- 5 Said, *age.*, s. 65.
- 6 Fischer Weltgeschichte, Die Kolonialreiche seit dem 18. Jahrhundert 1993, Hrg. David K. Fieldhouse, Fischer Taschenbuch Verlag, Mai, 1993 s. 138.
- 7 Bkz. Montesquieu, *Kanunların Ruhunu*, Çev. fehmi Baldaş, Hioerlink Yayınları, 2011.
- 8 bkz. Bryan S. Turner, *Marks ve Oryantalizmin Sonu*, Çev. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 9-10.
- 9 Filistin asıllı Hıristiyan (Protestan) olan Edward Said, 1935'te Kudüs'te doğmuştur. İsrail'in kurulmasından sonra ailesi ülkesinden göçmek zorunda kalarak Kahire'ye taşınmıştır. Lisans derecesini Princeton'dan, lisansüstü ve doktora derecelerini Harvard'dan almıştır. Vefatına kadar Columbia Üniversitesi'nde İngiliz dili ve karşılaştırmalı Dünya Edebiyatı profesörüydü. Daha çok Filistin'i savunun yazılarıyla ve "Orientalism" isimli eseriyle tanınmıştır.
- 10 Edward Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 15.
- 11 Said, *age.*, s. 14.
- 12 Fransız filozof Michel Foucault (15 Ekim 1926 - 25 Haziran 1984): 1926 yılında Fransa'nın Poitiers kentinde doğan Foucault XX. yüzyılın önemli filozoflarından. Kendisini "Düşünce Sistemleri Tarihiçisi" nitelemiştir. Nietzsche ve Heidegger'in düşüncelerinden etkilenen Foucault, çalışmalarında çoğunlukla Karl Marx ve Sigmund Freud'un fikirleriyle mücadele etmiştir. Hapishaneler, polis, sigorta, delilik, eşcinsellik ve sosyal haklar konularında çalışmıştır. Bütün çalışmalarını modernitenin bireyler üstündeki etkisi ve getirdiği yeni iktidar ilişkileri üstüne kuran Foucault, toplumdaki daimi doğruların oluşum sürecini modernist bir bakış açısı olarak görmüş ve kökten reddetmiştir. "Delilik ve Medeniyet" teziyle doktora derecesi alan Foucault'un en önemli eserleri "Kelimeler ve Şeyler (1966)", "Bilginin Arkeolojisi (1969)", "Hapishanenin Doğuşu (1975)", "Cinselliğin Tarihi"dir (1976'da ilk cildi, ölümünden sonra 1984'te ikinci ve üçüncü ciltler yayınlandı). Foucault eserlerinde, çeşitli ve birbirinden farklı metinlerin nasıl biraraya gelerek belli bir bakış açısını ve bir söylemi oluşturduğu üzerine odaklanır. ("Deliliğin Tarihi", Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006 / *Cinselliğin Tarihi C. I*, Çev. Hülya Tufan, AFA Yayınları, İstanbul 1993 / *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayın, Temmuz 1987 / *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan / Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.)
- 13 Edward Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 16.
- 14 Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam", *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 29, 30, 31, 32, 33.
- 15 Meyda Yeğenoğlu, *Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*; içinde: *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1996, s. 111.

- 16 Edward Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 15.
- 17 Edward Said, *age.*, 1991, s. 14.
- 18 Said 1998: 87–322; aktaran Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 25.
- 19 Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 15 - 16.
- 20 Said, *age.*, s. 21.
- 21 Mahmut Mutman, *Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam, Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, 1999, s. 31.
- 22 Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Medya Yeğenoğlu, “Giriş: Dünya Nasıl ‘Dünya’ Oldu?": *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*; Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1996s. 10 .11.12.
- 23 Geniş bilgi için bkz.: Yard. Doç. Dr. Ali Şükrü Çoruk, *Oryantalizm Üzerine Notlar*, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:IX , Sayı: 2, Aralık 2007.
- 24 Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Aslı Çırakman, Necdet Subaşı, Nilgün Tural, Ali Kemal Yıldırım, Babür Turna, Yüksel Kanar ülkemizde Oryantalizm hakkında yazanlardır, önemli çalışmalardan birisi de Yücel Bulut'a aittir, Bulut'un *Oryantalizm'in Kısa Tarihi* (2006) adlı çalışması bu konuda başvuru kaynağı durumundadır.
- 25 Bkz. Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- 26 Meyda Yeğenoğlu, “Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark”; *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1999.
- 27 Yeğenoğlu, *age.*, 1999, s. 113.
- 28 Konunun resim sanatı açısından değerlendirildiği bir çalışma Semra Germaner ve Zeynep İnankur tarafından *Oryantalistlerin İstanbul'u* (Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002) adıyla yayınlanmıştır. XIX. yüzyılda Batılı oryantalist ressamlar tarafından Doğu'nun ve Doğu insanının nasıl resmedildiğini göstermesi açısından önemlidir.
- 29 Aslı Çırakman, “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, *Doğu - Batı*, Yıl: 5 (2002), S. 20, s. 181-198.
- 30 Zülküf Aydın, “Edward Said'in Oryantalimi Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, sayı 50, 1990, s. 127- 132.
- 31 Bkz, Doç. Dr. Ali Şükrü Çoruk, “Oryantalizm Üzerine Notlar”, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: IX, S. 2, Aralık 2007*.
- 32 Geniş bilgi için bakınız: *agm*. Çoruk, s. 194, 195, 196, 197.
- 33 Meyda Yeğenoğlu, „Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark”; *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1999, s. 110–111.
- 34 Edward Said, *Oryantalizm – Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 1991, s. 319 ve sonrası
- 35 Tuğba Kanlı, “Odalık: Avrupa'nın Görsel İmgeleminde 'Doğulu' Kadın”, *Medya ve Kültür Sempozyumu*, Karaelmas Üniversitesi, 2009, s. 3.
- 36 Lynne Thornton, *Frauenbilder – Zur Malerei der Orientalisten*, Sievernich 1989, s. 342.
- 37 Fatma Acun, “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, Sayı 16, s. 95.
- 38 Meyda Yeğenoğlu, “Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark”; *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1999, s. 115.
- 39 Yeğenoğlu, *age.*, s. 116.
- 40 Yeğenoğlu, *age.*, s. 116, 118.
- 41 Yeğenoğlu, *age.*, s. 126.
- 42 Yeğenoğlu, *age.*, s. 134.
- 43 Yeğenoğlu, *age.*, s. 136.

- 44 Yeğenoğlu, age., s. 152.
- 45 Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, 2003, s. 119.
- 46 Yeğenoğlu, age., s. 154.
- 47 Irvin Cemil Schick, *Batı'nın Cinsel Kıyısı, Başkalkıç Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.
- 48 Bkz., Necdet Sakaoğlu, İffet – Saray-ı Şahane: Harem, Cariyeler, Haremağaları, Gündelik Yaşam, NTV Tarih; Harem ve Cariyelik hakkında geniş bilgi için bakınız , T. Cengiz Göncü, *Harem ve Cariyelik*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2011.
- 49 Karin Hörner, Verborgene “Körper? Verbotene Schätze. Haremsfrauen im 18. Und 19. Jahrhundert” Kerstin Gernig (Hg.): *Fremde Körper. Zur Konstruktion des Anderen in europäischen Diskursen*, Berlin 2001, s. 180.
- 50 Güliz Uluç, Murat Soydan, Nazım Ankarılıgil, *Türk Sinemasında Oryantal Kadının İnşası: Harem Suare*, s. 3.
- 51 Tuğba Kanlı, “Odalık: Avrupa'nın Görsel İmgeleminde 'Doğulu' Kadın”, *Medya ve Kültür Sempozyumu Karaelmas Üniversitesi*, 2009, s. 4.
Ulaşılabilir: <http://ilef.ankara.edu.tr/fotograf/gorsel/dosya/1259056151odalikson.pdf> (2011).
Odalık ve Harem hakkında bilgi için bkz.: Alev Baysal (Dr.), “Batılılar Gözüyle Harem – Gerçek ve Fantezi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 /1-I Winter 2009, Makale 17.19.2008 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ve IDEA (İngiliz Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Derneği) tarafından düzenlenen “II. Uluslararası IDEA Konferansı”nda bildiri olarak sunulmuştur.
Ulaşılabilir: http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/alev_baysal_batililar_gozuyle_harem.pdf (2011).
- 52 Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717 – 1718*, Tercüman 1001 Temel Eser, Çev. Aysel Kurutluoğlu, yayın yılı yok, s. 44 – 49, 53, 72, 73, 74, 75 – 81, 110 – 117.
- 53 Montagu, age, s. 35 – 36 – 37.
- 54 Montagu, age., s. 9–12, 36, 39, 73, 76, 101–102, 114–115.
- 55 Montagu, age., s. 54 – 55.
- 56 Montagu, age., s. 128.
- 57 Montagu, age., s. 73.
- 58 Montagu, age., s. 102.
- 59 Lady Montague, Ignatius Mouradega D'Ohson, Sir Henry Blunt, Jean-Baptiste Tavernier, François Péris de la Croix gibi seyyah, yazar, diplomat ve elçilik- konsolosluk mensupları da harem konusunda olumlu görüş ifade etmişlerdir.
- 60 Geoffrey Batchen, “Kültür Kavramları: Antropoloji ve Fotoğraf”, *Oryantalizm, Hemegonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1999, s. 218.
- 61 Uğur Kömeçoğlu, “Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül”, *Doğu - Batı*, Ankara, Yıl:4 (2002), S.20. s. 45.
- 62 Tuğba Kanlı, “Odalık: Avrupa'nın Görsel İmgeleminde 'Doğulu' Kadın”, *Medya ve Kültür Sempozyumu Karaelmas Üniversitesi*, 2009, s. 6.
- 63 Yüksel Kanar, *Batı'nın Doğu'su – Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi*, 2006, s. 70.
- 64 Tuğba Kanlı, “Odalık: Avrupa'nın Görsel İmgeleminde 'Doğulu' Kadın”, *Medya ve Kültür Sempozyumu Karaelmas Üniversitesi*, 2009, s. 7.
- 65 Semra Germaner – Zeynep İnankur; *Oryantalistlerin İstanbul'u*, 2002, s. 148.

- 66 Yüksel Kanar, *Batı'nın Doğuşu – Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 71.
- 67 Yüksel Kanar, *age.*, s. 71.
- 68 Tuğba Kanlı, “Odalık: Avrupa'nın Görsel İmgeleminde 'Doğulu' Kadın”, *Medya ve Kültür Sempozyumu Karaelmas Üniversitesi*, s. 5.
- 69 Tuğba Kanlı, *agm*, s. 8.
- 70 Güliz Uluç - Murat Soydan, “Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare”, *bilig (Ahmet Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi) / Yaz / 2007 / sayı 42*, s. 44 – 45 – 46 – 47 – 48. Ulaşılabilir: <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/106.pdf> (2011).
- 71 Uğur Kömeçoğlu, “Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül”, *Doğu - Batı*, Ankara, Yıl:4 (2002), S. 20. s. 45.
- 72 Meyda Yeğenoğlu, “Emperyal Özne ve Feminist Söylem”. *Toplum ve Bilim* (75) (1997), s. 21.
- 73 Filmin konusu; Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemindeki çıkar kavgalarının yaşandığı bir diğer mekân da Harem'dir. Safiye, bir paşanın Kahire'deki bir köle tüccarından satın aldığı ve Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği İtalyan asıllı bir cariyedir. Yıl 1908'dir ve devrim kapıdadır. Harem'deki cariyeler ise dışarıdaki hayattan tamamen izole edilmiş, padişahın gözdesi olup, onun çocuklarını doğurmak ve gelecekteki sultanın annesi olabilmek için uğraşmaktadırlar. Harem Ağalarından Nadir Ağa, Safiye'nin padişahın gözdesi olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Fakat bu sırada Nadir ile Safiye arasında tensel bir yaklaşım ve aşk başlar. Aslında bütün olaylar, yaşlanmış olan Safiye'nin 1953 yılında İtalya'da bir tren istasyonunda karşılaştığı genç bir kıza, haremde görevli bir kadının da cariyelere anlattığı, iki farklı zamanda iki farklı ağızdan anlatılan aynı hayat hikâyesidir. (Safiye'nin öyküsünü anlattığı genç kadın, Özpetek'in *Hamam* filmindeki İtalyan kahraman Francesco'nun teyzesidir.) Film, Safiye'nin padişahın gözdesi oluşunu, Nadir ile aşkını ve Kanuni Esasi ile harem sistemine son verilisinin cariyeleri nasıl etkilediğini anlatır. Filmin senaryosunu İtalyan Gianni Romoli yazmış, Kostümleri İtalyan kostüm tasarımcısı Alfonsina Lettieri yapmıştır.
- 74 Bkz. Güliz Uluç - Murat Soydan, “Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare”, *bilig*, s. 35-53.
- 75 Güliz Uluç - Murat Soydan - Nazım Ankarılıgil, “Türk Sinemasında Oryantal Kadının İnşası: Harem Suare”, *II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, s. 7. ((Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi ve Elemanları), “Türk Sinemasında Oryantal Kadının İnşası: Harem Suare”, *II. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi. Gazi Mağusa – KKTC, 26-28. 04. 2006)
- 76 Uluç - Soydan - Ankarılıgil, *agm.*, 2006, s. 6.
- 77 Güliz Uluç - Murat Soydan, “Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare”, *bilig / Yaz / 2007 / S. 42*, s. 43.
- 78 Uluç - Soydan, *agm*. 2007, s. 49.
- 79 Uluç - Soydan, *agm*. 2007, s. 48.